

RECENZIE A GLOSÝ

**KRÁTKY JAZYKOVÝ ATLAS GEMERSKÝCH NÁREČÍ
– HODNOTNÝ PRÍSPEVOK PROF. ŠTEFANA TÓBIKA
K SLOVENSKÉMU JAZYKOVÉMU ZEMEPISU**

TÓBIK, Štefan: GEMERSKÉ NÁREČIA III. Krátky jazykový atlas gemerských nárečí. Acta Universitatis Prešovensis. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity 2019. 92 s. ISBN 978-80-555-2282-1

Gabriel Rožai

V roku 2019 bol vo Vydavateľstve Prešovskej univerzity publikovaný *Krátky jazykový atlas gemerských nárečí*, tvoriaci tretí zväzok rukopisu slovenského jazykovedca a dialektológa prof. Štefana Tóbika (1909 – 1969) s názvom *Gemerské nárečia I – III*.¹ Ako oprávnene uvádza editorka tohto rozsiahleho rukopisu, Júlia Dudášová-Kriššáková, ide o prvý a zatiaľ jediný jazykový atlas v slovenskej dialektológii opisujúci dialekty jednej nárečovej oblasti (vymedzenej hranicami konkrétnej historickej župy). Uvedený zväzok, približujúci jazykovú stavbu gemerských nárečí prostredníctvom kartografických metód, bol zostavený na základe obsahu tretieho dochovaného obalu z autorovej pozostalosti, ktorý tvorilo 42 jazykových máp rôznej kvality. Publikovaný atlas obsahuje celkovo 35 máp.

Z hľadiska obsahovej štruktúry predchádza mapovej časti úvod, v ktorom editorka približuje doterajšie spracovanie a postupné publikovanie rukopisu s dôrazom na súbor jazykových máp zobrazujúcich najdôležitejšie izoglosy reprezentujúce typické znaky gem. nárečí. Z úvodného textu vyplýva, že Š. Tóbič využíval metódu izoglosného zobrazovania nárečových javov, ktorú R. Krajčovič (1988) považuje za najfrekvencovanejšiu metódu uplatňovanú v dialektologickej kartografii, bez využitia šrafového či symbolového zobrazovania, kombinovania izoglosného a šrafového spôsobu či vpisovania mapovaných slov a tvarov do izoglosných zón. Dialektológ

¹ Kompendium venované gemerským nárečiam vznikalo v rokoch 1929 – 1969 (Dudášová-Kriššáková 2020, s. 21).

vo svojom rukopise uvádza aj pokyny na zaradenie časti máp do textu monografie *Gemerské nárečia I*. Na základe podrobného naštudovania zachovaného mapového materiálu (v niektorých prípadoch vo viacerých variantoch) editorka na s. 6 konštatuje, že „pripravovaný súbor jazykových máp autor nestihol dokončiť. Taktiež sa nezachovala úvodná štúdiá, v ktorej by opísal metodický postup pri zostavovaní máp a v ktorej by spresnil, čo s tými mapami, pri ktorých nie je žiadna poznámka o ich zaradení“. Úvodné strany atlasu dopĺňa ozrejmienie metodického postupu pri tvorbe mapových výstupov (z pôvodných rukopisných verzií), ktorej sa ujali J. Michalková a M. Michalko z Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove, zoznam skúmaných lokalít a abecedný zoznam obcí.

Ďalšia časť atlasu je venovaná kartografickému spracovaniu vybraných jazykových javov. Úvodné mapy (I – IV) približujú gem. oblasť v kontexte základných geografických, administratívno-právnych a nárečových charakteristík. Podkladová mapa na s. 15 ponúka prehľadnú informáciu o jednotlivých mestských i vidieckych sídlach na území bývalej Gemersko-malohontskej župy a jej hraniciach. Nasledujú nárečové mapy 1 – 30, tvoriace jadro atlasu. Všetky mapy sú sprevádzané komentármi (umiestnenými na ľavej strane). Tóvikov rukopis neobsahoval ani komentáre k mapám, ani poznámku o potrebe ich prípravy. Boli v ňom len pokyny týkajúce sa umiestnenia osemnástich máp v prípade publikovania prvej časti rukopisu *Gemerské nárečia I*, ktorého mali byť podľa autorovej predstavy súčasťou. Obsah vložených komentárov teda tvoria texty z príslušných strán rukopisu, opisujúce rozšírenie konkrétneho nárečového javu či viacerých javov zobrazených na mape. Do komentárov boli zaradené aj tie javy, ktoré „boli zapísané v časti vymedzenej pre legendu na neúplných mapách“, s cieľom ponúknuť bohatšie údaje „o územnom rozšírení a priestorovom výskyte najdôležitejších diferenčných javov gemerských nárečí“ (Dudášová-Kriššáková 2022, s. 173). Ďalšie dôležité informácie viažuce sa na obsah komentárov (napr. na ich pôvod) uvádza editorka v poznámkach pod čiarou.

Prvé dve nárečové mapy graficky prehľadne zobrazujú členenie vlastných a nevlastných (t. j. kolonizovaných) gem. nárečí. V prípade vlastných nárečí, ktoré vytvárajú v koncepcii Š. Tóbika nárečia juhozápadného, stredného a východného Gemera, je graficky znázornené aj členenie podľa jednotlivých dolín a ich častí (mapa 2). Na nasledujúcich mapách nachádzame kartografické spracovanie nárečových javov, ktoré umožňujú najdôslednejšie vyjadriť špecifické postavenie gem. nárečí v rámci slovenských (a najmä stredoslovenských) dialektov. V danom mapovom súbore Š. Tóvik zaznamenáva typicky stredoslovenské javy v gem. nárečiach (mapy 3 – 5), všima si tiež osobitosti prízvuku a kvantity (mapa 6), výsledky praslovanskej metatézy likvid na začiatku slova pod cirkumflexom (typu *rázvora/lázvora* – *rozvora/ruózvora*; mapa 7) a ďalšie javy odkazujúce na pomedzný stredoslovensko-východoslovenský charakter gem. dialektov (mapy 8 – 14). Očakávane venuje pozor-

nosť aj typicky gemerským jazykovým znakom (napr. izoglosa gem. konsonantickej zmeny $\check{c} > \check{s}$, \check{s} typu *maška/maška*), regionálnym izolexám (označujúcim napr. územie výskytu lexémy *triem* namiesto *xuor* „chór“) a gem. podobám niektorých tvarov slov (typu *jã, jé, jja* a i. namiesto spis. *ja*). V prípade gem. znakov ide o najrozsiahljšiu časť atlasu (mapy 15 – 28), umožňujúcu oprávnene vnímať gem. nárečia ako samostatnú a špecifickú nárečovú skupinu slovenských nárečí. Predposledná mapa atlasu je venovaná znakom juhozápadného kúta Gemera, v ktorom sa najvýraznejšie prejavuje bezprostredný jazykovo-geografický kontakt s južnostredoslovenskou nárečovou oblasťou (na opisovanom území zastúpeným ipeľskými nárečiami); porovnajme napríklad prítomnosť podôb typu *k takin našin xlapon* namiesto *k takim našim xlapom*; *ocevi, ocjeu* namiesto *ocovi, ocoj/ocó* či prehlasované podoby *cizí, sl'ibiťi* namiesto *cuží, sl'ubit'* v iných častiach gem. nárečovej oblasti. Najtypickejšie javy vymedzujúce jednotlivé nárečové oblasti (doliny) zobrazuje mapa 30. Záverečné strany atlasu obsahujú prílohy venované problematike jazykových atlasov spracováajúcich (resp. aj zohľadňujúcich pri spracovaní) slovenský nárečový materiál a doplnené o výberovú bibliografiu národných, regionálnych (slovanských), medzinárodných i neslovanských (rumunských) jazykových atlasov, čo možno interpretovať ako ústretový krok smerovaný k záujemcom o komparatívny či kontrastívny výskum (najmä slovanských) jazykov.

Ako sme už spomenuli, autor využil pri zobrazovaní nárečovej situácie izoglosnú metódu. Geometrická línia predstavuje presné a graficky výrazné ohraničenie územia výskytu istého nárečového javu. V opisovanom diele sa však prejavuje aj slabina tohto spôsobu zobrazovania, ktorý má obmedzené možnosti označovania oblastí prieniku a koexistencie nárečových javov. V takomto prípade je možné siahnuť po metóde ich kombinovaného zobrazovania. Daná metóda by našla uplatnenie napríklad pri kartografovaní (prevažne lexikálnych) javov, ktoré zobrazuje mapa 14, prezentujúca prechodný charakter gem. nárečí. V súvislosti s touto mapou sa zároveň vynára otázka vhodnosti uprednostnenia združenej izoglosy pred grafickým zobrazením jednotlivých izoglos (aspoň vo vybraných prípadoch), ako aj adekvátnosti výberu niektorých nárečových podôb. Dve rozličné izoglosy s charakterom združených izoglos tu totiž prezentujú aj nárečové lexémy a ich hláskoslovné varianty, ktoré na časti gem. územia koexistujú vedľa seba, alebo je ich skutočná hranica posunutá viac na západ alebo na východ. Výsledná podoba kartografického zobrazenia na mape 14 teda ponúka značne zovšeobecnený pohľad na stav v gem. nárečiach, iba približne zodpovedajúci reálnej situácii v jednotlivých dolinách. Zvlášť ak si uvedomíme, že prvá (západnejšia) združená izoglosa nekopíruje dôsledne hranicu gemerských dolín, čo vedie k predpokladu, že autor sa snaží o jej čo najpresnejšie zakreslenie bez tendencie zovšeobecňovať nárečový stav na úroveň hraníc jednotlivých dolín. Reálnu nárečovú situáciu v prípade oboch združených izoglos (najprv vý-

chodnejšej, združujúcej 13 samostatných izoglos, následne západnejšej, zahŕňajúcej 5 izoglos) sa pokúsime analyzovať dôslednejšie.

O paralelnej existencii stredoslovenskej i východoslovenskej podoby, ktorú by bolo možné graficky zobrazit' metódou kombinovaného zobrazovania, môžeme hovoriť v prípade strsl. lexémy *asi* popri vsl. *das*² na Slanskej a Štítnickej doline³ a podobne aj v prípade strsl. *hoc/hoci* a vsl. *xoľem*; tu sa súčasne žiada spresniť, že časť *xoľem* primárne nesúvisí so strsl. *hoc/hoci*, ako to uvádza Š. Tóbič,⁴ ale je tautonymom strsl. a zsl. *aspoň*, ktoré je v podobe *aspon/aspom* – aj popri *xoci lem* alebo *xoz lem*, zriedkavo miestami i *xolem* – rozšírené aj v nárečiach Štítnickej doliny a na severozápade Slanskej doliny (ASJ1, s. 247, ASJ4, s. 237, DK ASJ, v. v.). Naopak, podoba *xoľem* či *xolen* je okrem južnej, strednej a severnej časti Slanskej doliny, kde je v rámci vlastných gem. nárečí najfrekvencovanejšia (tu len v podobe *xolem*), známa aj vo východnej časti severogemerských (horehronských) nárečí (ASJ1, s. 247; Horák 1965, s. 237, v. v.), čo však združená izoglosa nezohľadňuje.

Paralelnú existenciu niektorých strsl. i vsl. lexém na vymedzenom gem. území, resp. aj odlišnú hranicu ich reálneho výskytu môžeme konštatovať aj v iných prípadoch. Tá istá združená izoglosa ohraničuje aj zóny výskytu strsl. *veľmi* a vsl. *barz/s* v Gemeri, pričom ich hranicou má byť rozhranie Muránskej a Štítnickej doliny. V skutočnosti je vsl. *barz/s* známe takmer v celom Gemeri; zatiaľ čo v juhozápadnej časti má dominantné postavenie príslovka *veľmi/velme*, v strednom Gemeri sa už do popredia dostáva podoba *barz/s*, a to predovšetkým od Muránskej doliny, kde je táto lexéma dodnes všeobecne rozšírená, a typická je aj pre východnú časť gemerského Horehronia,⁵ čo však izoglosa nevystihuje. Rovnako zóna výskytu strsl. podoby *veľmi/velmi* (a i.) presahuje územie vymedzené izoglosou, čo naznačujú aj viaceré prípady zaznamenané v nárečových textoch z východnej polovice Gemera, napr. *Želuje na nix veľmi*. (Roštár) (Tóbič 2018b, s. 346).⁶ Odlišnosti z hľadiska reálneho výskytu konštatujeme aj v prípade izolexy strsl. *šatka/šätka* namiesto vsl. (?) *hantušok*: lexéma *hantušok* (v časti Slanskej doliny aj *hantuška*) je rozšírená aj západne od Štítnickej doliny, pričom SSN (1994, s. 549) uvádza lexému *hantušok* s významom „šatka, ručník na hlavu“ výhradne v gem. nárečovej oblasti (porov. *Spadnú jěj hantušog z hlavi*. (Španie Pole)), bez dokladu zo susedného vsl. makroareálu, kde je *xustka (h-)*, *xustečka (h-)* (porov. ASJ4, s. 307).

² Strsl. i vsl. formy sú v legende zväčša uvádzané v hláskoslovnej podobe typickej pre gemerské nárečia (napr. *stanút* namiesto *stanuc*, *pšola* namiesto *pčola*).

³ Na prítomnosť strsl. lexémy *asi* vo východnom Gemeri poukazuje aj ASJ4 (s. 249).

⁴ Zároveň dopĺňame, že konsonant *x* v tvaroch typu *xoci*, *xockto/xocixto*, *xočva* (a i.) je frekvencovaný aj na západ od Štítnickej doliny, čo naznačujú príklady v monografii Stredogemerské nárečia (Orlovský 1975, s. 128), pričom Š. Tóbič ju v nárečových textoch zaznamenáva aj v juhozápadnom Gemeri (popri *h*), napr. *Ni len takinto, ale xockomu dá drevo*. (Drienčany) (Tóbič 2018b, s. 181).

⁵ Porov. napr. *Jeden sa barz opiü...* v Telgárte (Horák 1965, s. 237).

⁶ O výskyte izolexy *barz/s* pozri aj Tóbič (1937, s. 120), Orlovský (1982, s. 24) a komentár k mape 14 na s. 42.

Podobne je to aj s izoglosou strsl. *rosprávať, vraveť, povedať, zmlávet' sa* namiesto vsl. *rečovať, hvareť*. Tvary *rosprávať, povedať* (presnejšie *rosprávet/rosprávät'/rospravíat, pódat'* (hovoriť) a i.) sa popri *rečovať/rešovať*⁸ používajú frekventovane aj v oblasti Štítnickej a Slanskej doliny, pričom v Štítnickej doline sa dochovali aj gem. podoby *zmlávet'/domlávet se* (a i.), napr. *S nima som se zmlável fiodi vešer*. (Slavošovce) – *Domláveli zmo se s nima*. (Ochtiná) (Tóbič 2018b, s. 336, 342). Vsl. (najmä spišská) lexéma *rečovať'* je typická aj pre Muránsku Hutu na Muránskej doline (napr. *Oñi si z ñikim añi ñeporečuju, añi ñič.*) a sporadicky (aj popri variante *rešnovač'*) sa objavuje aj v iných strgem. obciach: *A f Šivečicox opã inak rešujú.* (Gem. Milhošť) – *Tuš tak rešoval so mnó.* (Mníšany). – *Velé rešovali o tom.* (Ratkovská Lehota) (Tóbič 2018b, s. 227, 258, 296, 303). Rovnako je známa aj v časti severogemerských (horehronských) nárečí. Vsl. podoba *hvarieť* je frekventovaná na severnom Horehroní,⁹ popri *gadať* v Telgárte, *vragat'* v Polomke, *rečovať'* vo Vernári, čiastočne *rečnovať'* v Šumiaci a i. (Horák 1965; Tóbič 2018a, v. v.), na mape 14 však izoglosa túto severogemerskú oblasť obchádza. V Štítnickej a Slanskej doline sa sloveso *hvarieť/hvarieť'* („hovoriť“) objavuje iba ojedinele, frekventovanejšie sú deriváty ako *ohváret'* (ohovárať), *dohvarat se/dohvárať' sã* (rozprávať sa), v doline Štítnika aj popri *omlávet, zmlávet se/domlávet se, odmlovit'* (odhovoriť) a pod. (Tóbič 2018b, v. v.). V izoglose strsl. *studňa – cverna – mrkva* (vsl. *studen – cveren – maren*), označujúcej zónu výskytu strsl. flektívneho typu s príponou **-a**, je problematický najmä posledný tvar, keďže podoba *maren* (namiesto strsl. *mrkva*) je typická aj pre južnú časť Muránskej doliny (Tóbič 2018b, s. 283, 295, 307, 315, 328, ASJ4, s. 56, ASJ2, s. 20).¹⁰ Podobne je to aj v prípade izoglosy strsl. *stát' – zvet' – najat'* namiesto vsl. *stanút' – vezmút' – najmút'*. S výnimkou prvého tvaru (*stanút'*), s ktorým sme sa stretli iba od Štítnickej doliny na východ, môžeme tvary *vezmút'/vezmúč'* (*vezmúl, vezmúli*), *najmút'* doložiť aj z obcí ležiacich na západ od tejto oblasti (Orlovský 1975, s. 104, 1982, s. 375), pričom tieto slovesné tvary s infinitívnou tematickou morférou **-ú-**, ktorá sa zachováva aj vo všetkých tvaroch *l*-ového prídavia ako vo vsl. nárečiach, sú podľa Š. Tóbika (1937, s. 118) obľúbené „zhruba až po južnú časť Rimavskej doliny“.¹¹ Horstvo oddeľujúce Štítnickú dolinu od Muránskej doliny a Horehronia nepred-

⁷ Porov. napr. *Vet pódajú že jú pekne optítám val prebil.* (Roštár) (Tóbič 2018b, s. 346).

⁸ Dané sloveso sa neobjavuje v celej východnej polovici Gemera. V súčasnosti je typické pre Rejdovú (*rečovať*) a čiastočne aj okolie Markušky na severozápade Slanskej doliny a pre časť Štítnickej doliny (*rešovať*) (v. v.).

⁹ Porov. napr. *Važ gazda, čo hvarite, že už umreli...* (Šumiac) – *Kebi som maų dačo vipitjo, ta to bi som znaų lepši hvareť...* (Závadka nad Hronom) (Horák 1965, s. 246, 259). Pozri aj heslo *hvarieť'* v Gemerskom nárečovom slovníku (Orlovský 1982, s. 111).

¹⁰ V texte venovanom členeniu a charakteristike gem. nárečí (Tóbič 1957, s. 112) autor pri charakteristike dialektov Muránskej doliny spája podobu *mrkva* s celým opisovaným územím, s čím však nemožno súhlasiť a čo vyvracia aj prítomnosť lexémy *maren* v textoch v Gemerskej nárečovej čítanke.

¹¹ Porov. napr. *primút', zašnúť/zašnúč'* (*zašnúla*), *pozruč', prestruč', vruč', obímút'* (*obímúl*) a tak aj *kl'aknúv' – kl'aknúla, zdrjammúl si – zdrjammúla si, zmoknú – zmoknúla* a i. v obciach Muránskej a Rat-

stavuje pevnú hranicu ani v prípade zón výskytu strsl. *kto* a vsl. *xto*, *fto*¹², strsl. *šati*, *hábi* a vsl. *gráti*¹³, strsl. *poslúxať* a vsl. *sluxať*¹⁴, strsl. *kislí* a vsl. *kvasní*¹⁵. Zatiaľ čo vo vybraných prípadoch (typu *kislí* a *kvasní*) by bolo možné hovoriť o nehomogénnej zóne, v rámci ktorej má presah istej nárečovej podoby narúšajúcej jednotný výskyt inej nárečovej formy (napr. presah výskytu lexémy *kvasní* do niektorých obcí v Muránskej doline) skôr enklávny charakter, v iných prípadoch (typu *šatka/šätka* a *hantušok*) by sa jednotlivé izoglosy mali výraznejšie rozvetvovať v priestore (t. j. nepredstavujú ideálny zväzok izoglos), resp. stredoslovenská a východoslovenská podoba (typu *asi* a *das*, *velmi* a *barz/s*) sa vyskytujú na väčšej alebo menšej časti gem. územia paralelne. Aj v prípade západnejšej združenej izoglosy – zahŕňajúcej 5 izoglos, vedenej po hranici Ratkovskej a Muránskej doliny a na severe oddeľujúcej muránske a muránskodlhólučke nárečie od ostatnej Muránskej doliny – môžeme konštatovať odklon od reálneho stavu v gemerských dialektoch. V prípade izoglosy strsl. *sxodi* namiesto *sxvojdi*, *sxvajdi* (vsl. *sxujt/d*¹⁶, *sxujdi*) zahŕňa vsl. podoba aj najväčšiu časť Muránskej doliny. Podoba *sxvajdi* (so strgem. zmenou vgem./sgem. **uo (vo) > va**) sa však v rámci stredného Gemera používa iba na Štítnickej doline, na Muránskej doline je ešte strsl. *sxodi*; napr. ... *eš tam takia sxodi šeš buli spravenia*. (Rákoš) – ... *ló so sxodó som kcela ič...* (Šivetice) (Tóbič 2018b, s. 281, 310).¹⁷ Podobne to platí aj pre strsl. *Slovák/Slováci* namiesto *Slovák/Slováci* (z vsl. *Slovjak/Slovjaci*). Staršiu a dnes už ojedinelú vgem. podobu *Slováci*

kovskej doliny (Orlovský 1975, s. 104 – 105, 1982, s. 207, 375, 404). Napokon tvary typu *vžät*, *zjät* sa používajú aj na východ od Muránskej doliny (aj popri *vezmút*), napr. v Rožňavskom Bystrom, Rakovníci, Kobeliarove (*vžät*), v okolí Rejdovej (*zjät*, *zjau*) (Orlovský 1982, s. 375, v. v.; pozri aj ASJ2, s. 275).

¹² Porov. napr. doklady z Muránskej doliny: *Nema ju xto pas*. (Muránska Zdychava) – *Xto to zapáčil?! (Revúčka) – Xto že to vja?! (Kopráš) – Chtohovia, ká grgi láme*. (Prihradzany); zo severného Horehronia: *Fto to taki dobri človek?* (Šumiac) – *chto* (Telgárt) (Tóbič 2018b, s. 261, 267, 328, Orlovský 1975, s. 235, 1982, s. 116, Horák 1965, s. 241, 274). Zmenu **kt > xt** v Muránskej doline, najmä v jej severnej časti, spomína aj samotný autor v inej štúdií (Tóbič 1937, s. 113). Čiastočne odlišný stav uvádza ASJ1 (s. 274): strsl. podobu *kto* nachádzame okrem piatich lokalít v Muránskej doline aj v jedinej lokalite zastupujúcej Štítnickú dolinu – v Kunovej Teplici, zatiaľ čo vsl. podoba *xto* je vo všetkých štyroch lokalitách Slanskej doliny a vo východnej časti severného Horehronia (Telgárt, Vernár).

¹³ Porov. napr. výskyt slov *šati*, *hábi* na východ od zakreslenej izoglosy: *A nakonec ju otrepali potom het do járku, len šati je zoblekli*. (Gočaltovo) – *Ale já som potom spadla dnu do voza na hábi*. (Petrovo) – ... *s tix spodnix šatou staršij lem nastrihali*. (Rejdová) (Tóbič 2018b, s. 353, 359, v. v.); výskyt izolexy *gráti* („šaty“) na západ od vyznačenej línie: *Ber si aj gráti hed od náz zo šifonira!* (Prihradzany) (Orlovský 1982, s. 90). V ASJ4 (s. 299) sa podoba *grati* (v oblasti s kvantitou *gráti*) uvádza len v dvoch gem. lokalitách: Vlachovo a Vernár. Okrem toho sa lexéma *šati* v mape často objavuje aj na východ od Gemera, najmä v abovskej, zemplínskej, užskej a sotáckej oblasti.

¹⁴ Porov. napr. *Ani oca, ani maď nechce uš sluchať*. (Revúčka) – *Pažerák ti otrasknem, ag nebuděš sluchať*. (Revúca) (Orlovský 1982, s. 304) a tak aj na Horehroni: *sluchať* – počúvať i načúvať (Horák 1965, s. 280); pozri aj Tóbič (1937, s. 124).

¹⁵ Pozri Tóbič (1937, s. 123, 2018b, s. 295, 312, 328).

¹⁶ Pozri Tóbič (1937, s. 112).

¹⁷ Nepresný údaj o výskyte podôb *sxvojdi/sxvajdi* (a i.) uvádza Š. Tóbič aj vo svojej štúdií o prechodnom charaktere gemerských nárečí (1937, s. 112).

(v okolí Rejdovej a na gemerskom Horehroní *Sloviaci*) uvádza Š. Tóbič v komentári len na Slanskej doline (s. 42), v inej štúdií aj v obciach medzi Štítnikom a Rožňavou na juhovýchode Štítnickej doliny (Tóbič 1937, s. 112), čo v značnej miere zodpovedá zisteniam zo súčasného terénneho výskumu. Na západ od tejto oblasti vrátane najväčšej časti Štítnickej doliny už dominuje strsl. podoba *Slovák/Slováci*, čo však nezodpovedá grafickému znázorneniu na mape 14; porov. *Van prišól gu nám Slovácom*. (Rozložná) (Tóbič 2018b, s. 362). Rovnako nepresné sú aj izoglosy výskytu vsl. tvarov *ftorok* namiesto *utorok* a *pšola*, *šolo* namiesto *čela/pšela*, *čelo/šelo* s reflexom **o** < ***e**, ktoré sú doložené západnejšie ako línia znázorňujúca združenú izoglosu. Naznačuje to aj komentár na s. 42, podľa ktorého siaha strsl. *utorok* po južnú časť nárečia gemerských vrškov a strsl. *čela/pšela*, *šelo* na Rimavskú dolinu.¹⁸

Drobné modifikácie v zobrazení a zápise vybraných nárečových javov by si vyžadovali aj niektoré ďalšie mapy, v ktorých sa objavujú nepresnosti najmä v okrajových lokalitách. V nasledujúcich riadkoch spomenieme niektoré z nich. Izoglosa východnej hranice strsl. pl. *dobrí* (xlapi) – *dobrije* (ženi) – *dobrije* (slová) (mapa 4) by nemala zahŕňať územie Rejdovej a Vyšnej Slanej v Slanskej doline, kde je podobne ako v susedných horehronských obciach Šumiac, Telgárt a Vernár jednotná podoba *dobrije* (xlapi, ženi, sloua).¹⁹ V prípade izoglosy východnej hranice strsl. gen. pl. *kráuy*, *hláuy* (mapa 4) je v Gočaltove a v Rozložnej rovnaký stav ako na ostatnej Štítnickej doline, čo môžeme doložiť aj príkladmi z textov z daných obcí, napr. *z randox*, *do tix jamox*, *do kopox*, *bez hlavox* (Tóbič 2018b, s. 359, 361, 362; 1937). Výskyt strsl. podôb *znameňia*, *-ňá*, *-ňa* namiesto východnejších *znameňje*, *znameňe* (a tak aj *povetria*, *zdravja*; mapa 11) zasahuje aj do nárečia Rejdovej (*dauy mi znameňa*, *to skal'a*, *pjeria*), s presahom do okolitých obcí severozápadnej skupiny (najmä do Hankovej a Brdárky), čo potvrdzuje aj text v komentári na s. 36. Strgem. tvary typu *povetria*, *zdravja* zároveň nemožno hodnotiť ako stredoslovenské, keďže prípona **-ja** tu súvisí so strgem. vokalickou zmenou **je** > **ja**; vznikli teda z tvarov *zdravje*, *povetrije*. Ako stredoslovenské môžeme v strednom Gemeri hodnotiť podoby typu (to) *zdravä* (zo strsl. *zdravja* zmenou strsl. **-ja** > gem. **-ä**). Izoglosa strsl. *dobruo/dobrva*, *dobrva* (mapa 11) by nemala zahŕňať nárečie Vernára, kde je iba *dobrije* i *dobre d'ecko/di'ta*. V prípade gem. podôb tvarov lexémy *diet'a* (mapa 20) sa v Kokave nad Rimavicou uvádza podoba *ditä* – *deti* namiesto náležitého *d'i'tä* – *d'eti* (Roman 1974, s. 54), v rožňavskobystrianskom nárečí *žit'e* – *d'eči* namiesto *ditä* – *deti* (v. v.), v Rejdovej či Hankovej *decko* namiesto *di'ta* (stav v Slanskej doline je v porovnaní s grafickým znázornením v mape pestrejší; pozri Arany 1936, s. 210; Tóbič 1937, s. 120). Strgem. podoba *šva* namiesto *ša* vo väčšine obcí Štítnickej doliny (spis.

¹⁸ Podľa ASJ1 (s. 150) siaha západná hranica foriem s reflexom **o** za ***e** v prípade formy *pčola* až po Rimavskú dolinu (v ktorej je už strsl. podoba **s e**) a formy *čolo* (*šolo*) až po Blžskú dolinu (kde je už **e**). Forma *čolo/šolo* sa zároveň nepoužíva na sever a severozápad od Revúcej (Muránska Zdychava, Muránska Lehota), na severnom Horehroní a v Slanskej doline (ASJ1, s. 150).

¹⁹ Porov. aj ASJ2, s. 153.

čo; mapa 23) charakterizuje aj nárečie Rožňavského Bystrého a Rakovnice v jej juho-východnej časti (Tóbič 2018a, s. 107, 2018b, v. v.). Mapu 26 charakterizuje nesprávny zápis slovesných tvarov *robil – robila – robili* v južnej, strednej a severnej časti Slanskej doliny (namiesto podôb *robjál – robela – robeli* je v oblasti medzi Betliarom a Kobeliarovom iba *robjél – robila – robili*, pričom tematická morféma *-i-* je okrem m. aj na severe) a v rožňavskobystrianskom nárečí (namiesto *robjáu* má byť správne *robjál*). Izoglosa podoby *kodi* (mapa 27) by mala zasahovať aj do vgem. nárečí; ide o nárečia Rejdovej, Markušky a Slavošky (v. v.), ktoré sú v mape graficky ohraničené izoglosou podoby *kedi*. Na juhu, v strede a na severe Slanskej doliny sa nepoužíva zápor *ni, nito, nit*, známy v Štítnickej doline a ďalej na západ (mapa 28), ale podoby *nije/njé/nje, njet(o)/ňjet(o)* (v. v.; porov. aj ASJ2, s. 246, 248).

Cieľom týchto poznámok nie je znížiť hodnovernosť zápisov a zistení Štefana Tóbika, ale naopak, doplniť a spresniť niektoré informácie v rámci bohatého dialektologického materiálu, ktorý sa podarilo autorovi nadobudnúť celoživotným výskumom rozsiahlej a nárečovo mimoriadne rozmanitej gem. oblasti. Ako už bolo uvedené vyššie, autor tento súbor jazykových máp (editorkou primerane charakterizovaný aj ako náčrt jazykového atlasu) nestihol dokončiť. Rovnako nezanechal text s opisom metodického postupu pri zostavovaní máp a nevytvoril k nim samostatné komentáre. Môžeme teda predpokladať, že jeho ďalší kontakt s materiálom by mohol viesť aj k modifikácii, doplneniu alebo spresneniu niektorých údajov predstavených v atlase. Redefinovanie vybraných izoglos v rámci súčasných editorských úprav (o. i. aj na základe zistení iných výskumníkov, najmä bádateľov realizujúcich nárečový výskum v Gemeri približne v tom istom časovom období ako autor), príp. využitie ďalších spôsobov kartografického zobrazovania nárečových javov by však znamenalo priamy zásah do kompetencie autora, nerešpektujúci jeho zistenia, časové a generačné osobitosti nárečovej komunikácie či zvolenú metodiku kartografovania. Pri hodnotení atlasu je potrebné zohľadniť i stupeň poznania slovenských dialektov a ich lexikografického i kartografického spracovania v čase, keď Tóbič rukopis spolu s mapovým materiálom vznikal. Zároveň treba zdôrazniť, že autorova selekcia jazykových znakov charakterizujúcich gem. nárečovú oblasť svedčí o dôkladnom poznaní charakteru dialektov opísaného regiónu v širšom kontexte slovenských nárečí. Predstavený regionálny nárečový atlas vhodným spôsobom dopĺňa a sumarizuje informácie v publikovaných textoch rukopisu prof. Tóbika, umožňujúc odbornému i laickému čitateľovi získať prehľadnú orientáciu v základných znakoch gem. dialektov. Prvý slovenský regionálny nárečový atlas a zároveň i posledný zväzok rukopisu prof. Tóbika má predpoklad najst' využítie ako základ ďalšieho slovakistického i širšieho slavistického výskumu. Hoci novšie výskumy rozšírili pramennú základňu a niektoré informácie podané v atlase by si zaslúžili korekciu, dielo je dôležitým svedectvom o konkrétnej fáze existencie predmetných nárečí, ako aj ich vedeckého poznávania.

Literatúra

- ARANY, A. (1936): Zprávy o dialektologických štúdiách v Gemeri v doline Slanskej. In: *Carpatica I*, 1, 191 – 226.
- ASJ1 – ŠTOLC, J. – BUFFA, F. – HABOVŠTIAK, A. a kol. (1968): *Atlas slovenského jazyka I. Vokalizmus a konsonantizmus. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied v Bratislave.
- ASJ2 – ŠTOLC, J. (1981): *Atlas slovenského jazyka II. Flexia. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- ASJ4 – HABOVŠTIAK, A. (1984): *Atlas slovenského jazyka IV. Lexika. Časť prvá – mapy*. Bratislava: Veda.
- DK ASJ – Archív dialektologického oddelenia JÚLEŠ SAV. Dotazníková kartotéka k Atlasu slovenského jazyka I, II.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2020): Predhovor. In: Tóbič, Š.: *Gemerské nárečia II. Časť prvá. Nárečia juhozápadného Gemera. Hlásokoslovie – historická časť*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 7 – 21.
- DUDÁŠOVÁ-KRIŠŠÁKOVÁ, J. (2022): Krátky jazykový atlas gemerských nárečí (Prvý regionálny atlas v slovenskej dialektológii). In: Chochoľ, M. (ed.): *Jazykovedné štúdie XXXVIII. Slovenské nárečia v čase a priestore*. Bratislava: VEDA, 167 – 175.
- HORÁK, G. (1965): Nárečie Horehronia. In: *Slovenský národopis*, 13, 235 – 285.
- KRAJČOVIČ, R. (1988): *Vývin slovenského jazyka a dialektológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- ORLOVSKÝ, J. (1975): *Stredogemerské nárečia*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- ORLOVSKÝ, J. (1982): *Gemerský nárečový slovník*. Martin: Vydavateľstvo Osveta.
- ROMAN, J. (1974): *Kokavské nárečie*. Martin: Osveta.
- SSN – *Slovník slovenských nárečí. I. A – K*. (1994). Ved. red. I. Ripka. Bratislava: Veda.
- TÓBIK, Š. (1937): Prechodná jazyková oblasť stredoslovensko-východoslovenská. In: *Sborník Matice slovenskej. Jazykoveda*, 15, 104 – 130.
- TÓBIK, Š. (1957): Členenie a charakteristika gemerských nárečí (So 6 mapami). In: *Jazykovedné štúdie II. Dialektológia*, 86 – 120.
- TÓBIK, Š. (2018a): *Gemerské nárečia I. Časť prvá. Úvod – členenie – charakteristika*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.
- TÓBIK, Š. (2018b): *Gemerské nárečia I. Časť druhá. Gemerská nárečová čítanka*. Ed. J. Dudášová-Kriššáková. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity.

Zoznam skratiek:

gem. – gemerský/y	strgem. – stredogemerský/y
gen. – genitív	strsl. – stredoslovenský/y
m. – maskulínium	vgem. – východogemerský/y
pl. – plurál	vsl. – východoslovenský/y
sgem. – severogemerský/y	v. v. – vlastný výskum
spis. – spisovne	zsl. – západoslovenský/y

Gabriel Rožai

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofická fakulta

Tajovského 51, 974 01 Banská Bystrica

E-mail: gabriel.rozai@umb.sk

ORCID: 0000-0003-4424-478X